

תעשיית המלח הקדומה בחופי ישראל

אהוד גלילי

רשות השתיקות ומכון זימן לארכאולוגיה,
אתריסטיט חיפה

שרה ארנסון

היסטוריונית ימית

המלח הוא אם כן חומר מבוקש מאוד, וגם ניתן לאחסון בטוח לתקופה ארוכה. מסיבות אלו שימש אמצעי תשלום ותחליף למטבע בחברות טרום-מודרניות בכל רחבי העולם. תופעה זו בלטה במיוחד באימפריה הרומית, שבה קיבלו חיילי הלגיונות קצבת מלח קבועה (בלטינית sal=מלח, salarium=קצבת מלח, ומכאן: salary=משכורת). בארצות רבות היה המס על המלח מקור הכנסה נכבד של השלטונות, ומקרים רבים הייתה הפקת המלח בקנה-מידה גדול בגודל מטרופול מדינה. הדרכים להובלת המלח מאזורי הייצור לאזורים שקיים בהם מחסור במלח היו מהדרכים הראשיות הראשונות בשלם. Via Salaria, דרך המלח, שהופילה מדים האדריאטי לרומא, קיימת ומקראת כך עד היום. בתרבויות ימיות רבות, למן הפיניקים באלף הראשון לפני הספירה ועד הותצ'אנס בימי הביניים המאוחרים, היה המלח מוצר יסוד שנסחר (staple), ועליו התבססו עפפי סחר ימי רבים.

בדומה המזרח הקדום – מצרים, מסופוטמיה ופיניקיה – שימש המלח בפולחן, וכך בישראל זיכל קרק מסוחר במלח תמלח ולא תשבית מלח ברית אלהיך מעל מנחתך על כל קרבך תקריב מלח" (ויקרא ב' יג). בעת מלחמה, פיזור המנצחים מלח על ארצות האויב המובס, לאות קללת מצח: "ואבימלך נלחם בעיר מל היום ההוא... ויתן את העיר ויזרעה מלח" (שופטים ט: מה). המלח שימש גם לחתימת הסכמים ובריתות: "ברית מלח עולם היא לפני ה'" (במדבר יח: ט). עם הקמת בית המקדש השני, העניקו לו מלכי פרס קצבת מלח מיוחדת, חופשית ממס (עזרא ז: כב), ובתקופה ההלניסטית המשיכו בכך המלכים היווניים. המשנה התלמוד מרבים להזכיר כמויות מלח נכבדות ששימשו בהקרבת הקרבנות, ומחסן מיוחד הוקצה למלח בבית המקדש (משנה, מידות ה: ג). בבית החדשה, ב"חדשת הדוד", משווה ישו את מאמיניו למלח: "אתם מלח הארץ" (מתי ה: א).

תולדות המחקר

מתקנים להפקת מלח בחופי הגליל והסרמל זיהו כבר בסקר הבריטי בסוף המאה הי"ט. בשנות השלושים של המאה העשרים ערך הארכאולוג הבריטי, סדריק גרמן ג'ונס, סקרים חפירות באזור עתלית וזיהו מתקנים חצובים להפקת מלח;

מלח (נתון כלוריד=NaCl) הוא חומר חיוני לחיים ומצרך יסוד בתרבות האנושית. בתקופות קדומות הופק מלח לאורך החופים ממלחות חוף טבעיות באמצעות אידי מי ים ששאבו ורכזו באגני אידי, או באמצעות אידי המלחות שמקורן מביעות. מלח גבישי מאובן, שמקורו בגופי מים קדומים שיבשו, הופק ממכרות בפרס היבשת. בסקי חוף ובחפירות הצלה שמערכו בשנים האחרונות לאורך חופי הגליל והכתל התגלו עשרות מתקנים חצובים ובייניים, המלמדים על הפקת מלח רחבת היקף שנמשכה תקופות ארוכות. חקר המתקנים שהתגלו ותושבו שופך אור על תעשייה חיונית זו, שניצלה את התנאים הטבעיים המיוחדים לאורך חופי ישראל, וק על הטבע לוגיות, חלקן ייחודיות, שהתפתחו והותאמו לתנאים אלו.

מקום המלח בתרבות האנושית ושימושי השונים

כבר ראשית הופעת המין האנושי ערכו בני האדם מלח, ככתוב "היאכל תפל מבלי מלח" (איוב ו:1). הם פיתחו יסולת אגרות כמויות שדפות של מלח בגוף כדי לעבור תקופות של חסר במצרך החיוני הזה.

המלחה הייתה דרך עיקרית לשימור בשר ודגים, הם מקורות החלבון החשובים לקיום האנושי שנסחרו בדיקף נרחב. כן שימש מלח בישול לשימור ירקות ופירות, כגון זיתים, ולתעשיית גבינה. בתהליך עיבוד עורות שימש המלח אמצעי חשוב לשימור העור הטרי ולהבנתו לטיפול הבורסקאים. כמויות פירות של מלח מצרכו גם בתעשיית זיג הקרמיקה, עיסוד מתכות, הפקת אתגמן וצביעת ארזים. מלח שימש ברפואה, ומשמש עד היום, הן כשלעצמו הן כמרכיב בתרופות רבות.

מחקרים שנערכו בקהילות לא-חקלאיות וטרום-תעשייתיות מצאו, שצריכת המלח השנתית לאדם בחברות אלו היא 1.2-1.5 ק"ג מלח בשנה (פרה מפכה צורכת כ-9 ק"ג מלח בשנה, ובבשה - כ-2 ק"ג). המהפכה התעשייתית הגרילה באופן משמעותי את הביקוש למלח. מחקרים בקרב חברות מודרניות מצאו, שאם מוסיפים לצריכה האישית את שאר הביקוש למלח, עולה צריכת המלח כיום עד 7.5 ק"ג לנפש בשנה.